

Toespraak Dineke de Groot bij uitreiking eredoctoraat Tilburg University 16 november 2023

Geachte rector-magnificus, leden van het college van promoties, leden van het College van Bestuur, erepromotoren, beste Stephanie en Reinout, geachte hoogleraren, beste familie, vrienden, collega's, belangstellenden.

Bij de viering van de 96^e Dies Natalis wil ik Tilburg University van harte gelukwensen met haar bloeiende bestaan en de resultaten die al sinds bijna 100 jaar worden bereikt in de mens- en maatschappijwetenschappen, de gebieden waarop deze universiteit zich bij uitstek richt.

Graag wil ik Tilburg University en in het bijzonder de beide erepromotoren bedanken voor de toekenning van het eredoctoraat. De erepromotoren hebben verteld wat daarvoor de beweegredenen zijn. De aandacht voor mijn inzet waardeer ik. Tegelijk beschouw ik dit eredoctoraat mede als een erkenning voor zoveel mensen met wie ik mocht en mag samenwerken. Mijn dank laat ik vergezeld gaan van enkele associaties bij het thema van deze Dies Natalis.

De rechtenfaculteit van Tilburg University bestaat dit jaar 60 jaar. De faculteit heeft in die jaren veel afgestudeerde juristen de maatschappij in laten gaan.

Op de website van Tilburg University staat 'We werken interdisciplinair samen aan baanbrekende oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken zoals honger, armoede, brede welvaart, klimaat & energie.' Het thema van deze Dies Natalis, *Experiencing Broad Prosperity*, sluit daarbij aan. In de aankondiging op de website staat dat het erom gaat met onderzoek mee te werken aan oplossingen voor nu en de toekomst, aan een brede welvaart voor iedereen, aan duurzaamheid en bestaanszekerheid.

Juristen hebben hierbij het nodige te bieden. De democratische rechtsstaat is essentieel voor het bevorderen van het welzijn van mensen in vrede en veiligheid. Juristen hebben mede tot taak de fundamenteën en de werking van de democratische rechtsstaat te waarborgen. Het gaat om fundamenteën zoals de menselijke vrijheid, gelijkheid van mensen voor het recht en respect voor mensenrechten, inclusief die van mensen die tot een minderheid behoren. In essentie draait het om respect voor de menselijke waardigheid. In de huidige geopolitieke situatie wordt de menselijke waardigheid op verschillende plekken in de wereld aangetast, waaronder in Oekraïne en in het Israëliësch-Palestijnse conflict. In twee opinies over Nederland van de Venetië Commissie van de Raad van Europa komt naar voren dat Nederland een goed functionerende staat is met sterke democratische instituties en waarborgen voor rechtsstatelijkheid, en met het vermogen tot reflectie en rechtsstatelijk debat.¹ De geopolitieke situatie onderstreept het belang om dat vermogen te benutten en

¹ Venetië Commissie, [Opinion No. 1031/2021](#), The Netherlands, On the legal protection of citizens, 15-16 oktober 2021, nrs. 32 en 141; [Joint opinion](#) of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on legal safeguards of the independence of the judiciary from the executive power, 6-7 oktober 2023, nrs. 9, 80, 83. De Commissie-Marcouch, [ingesteld](#) om te onderzoeken hoe de ontwikkeling van radicalisering en politieke polarisatie verloopt en op basis van

aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken te werken. Wetenschappelijk onderzoek waarin vanuit verschillende invalshoeken wordt samengewerkt aan het vinden van oplossingen voor concrete maatschappelijke vraagstukken kan wezenlijk bijdragen aan de verdere bevordering van vrede, veiligheid en welzijn en aan een tijdige omgang met dilemma's of conflictsituaties die in potentie ontwrichtend zijn in het leven van mensen of groepen mensen in de samenleving. Hierin zullen juristen kennis inbrengen van recht dat in een democratische rechtsstaat is gebaseerd op waarden waarin de mens een centrale plaats inneemt.

Een multidisciplinaire aanpak om brede welvaart voor iedereen, duurzaamheid en bestaanszekerheid te bevorderen, kan ook baat hebben van aandacht voor het bestaan van vertrouwen. Als voorbeeld: eerder dit jaar hoorde ik iemand vanuit de Belastingdienst vertellen dat er mensen zijn die te weinig middelen van bestaan hebben en toch hun aanspraak op toeslagen niet willen benutten omdat zij er niet meer op durven te vertrouwen dat verstrekte toeslagen later niet zullen worden teruggevorderd. Net als respect voor de menselijke waardigheid is vertrouwen van belang voor de werking van rechtsregels en het rechtssysteem in een democratische rechtsstaat. Eerder sprak ik over vertrouwen in rechtspraak,² een begrip dat een plaats heeft in sociaal en institutioneel vertrouwen. Met sociaal vertrouwen wordt het vertrouwen aangeduid dat iemand stelt in de medemens, en met institutioneel vertrouwen het vertrouwen dat iemand stelt in een institutie, zoals de politie, het parlement of de rechtspraak. Uit het wetenschappelijk onderzoek over vertrouwen noem ik hier alleen dat van het Sociaal Cultureel Planbureau.³ Het SCP brengt in het zogenoemde Continu Onderzoek Burgerperspectieven periodiek de stemming in Nederland in kaart en peilt het vertrouwen van Nederlanders in de politiek en instituties. Dit is onderdeel van SCP-onderzoek naar de gevolgen van huidig en toekomstig beleid voor mensen. In Nederland is volgens SCP-onderzoek het vertrouwen van mensen in elkaar over een langere periode gezien al jaren stabiel.⁴ Nog altijd heeft aanzienlijk meer dan de helft van de mensen vertrouwen in de medemens. Met het vertrouwen in de politie en de rechtspraak is het in Nederland over een langere termijn gezien goed gesteld. Het vertrouwen in andere instituties in Nederland is lager. In vergelijking met de afgelopen vijftien jaar is het vertrouwen in parlement en regering laag.⁵ Samen dragen zij verantwoordelijkheid voor de aanpak van maatschappelijke vraagstukken, waaronder de kwaliteit van regelgeving die beschikbaar is bij het werken aan oplossingen. Zij kunnen hierbij onder meer gebruik maken van handelingsperspectieven en handelingsopties die het SCP

wetenschappelijke inzichten te analyseren wat de effecten hiervan op het democratisch proces zijn, heeft in haar [eindrapport](#) van 1 november 2023 met de titel 'Koester de democratie! Een dringende oproep om de democratische rechtsorde weer voor iederéén te laten werken' haar zorgen geuit over de toekomst van de democratie in Nederland en een oproep gedaan tot versterking van de democratische rechtsorde. Bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid loopt in relatie tot zorgen over de verspreiding van desinformatie en over toegenomen maatschappelijke polarisering een [Adviesproject](#) Media en democratie. Zie verder bijvoorbeeld: Kees van den Bos, *Waarom mensen radicaliseren. Hoe waargenomen onrechtvaardigheid radicalisering, extremisme en terrorisme aanwakkert*, Amsterdam: Prometheus 2019.

² [Rede](#) Dineke de Groot bij de installatie als president van de Hoge Raad, 2 november 2020.

³ Zie verder onder meer langjarig onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek, waarover bijvoorbeeld een [nieuwsbericht](#) van 9 mei 2023 met verdere verwijzingen.

⁴ Sociaal Cultureel Planbureau, Josje den Ridder, Sander Kunst, Claudia Hartman en Emily Miltenburg, [Burgerperspectieven 2023 bericht 2](#), p. 26.

⁵ Sociaal Cultureel Planbureau, Josje den Ridder, Sander Kunst, Claudia Hartman en Emily Miltenburg, [Burgerperspectieven 2023 bericht 2](#), en p. 24 van dat bericht.

aanreikt in de verwachting dat ze strekken tot verdere verbetering van de kwaliteit van de samenleving. Ik citeer als voorbeeld van zulke handreikingen uit het tweede bericht van 2023 in het Continu Onderzoek Burgerperspectieven, waarin het SCP verslag doet van onderzoek naar de mening van burgers over (mis)informatie en omgangsvormen op sociale media:

‘Er is winst te behalen in het betrekken van burgers in afwegingen die overheden en bedrijven maken in de regulering van online content en gedrag. Mensen zien problemen op sociale media en de grootste groep neigt naar ingrijpen op de vrijheid van meningsuiting in de bestrijding van beledigingen en onware of gevaarlijke informatie. Het zijn echter geen grote absolute meerderheden, dus er is ook verdeeldheid in opinies van burgers. Actoren die regels maken voor gebruikers hebben zich tot deze verdeeldheid en verschillende argumentaties te verhouden. Daarnaast is het de vraag of de zorgen die mensen hebben over polarisatie en het gevaar van misinformatie realistisch zijn. Hier liggen kansen om de kennisbasis onder beleidskeuzes aan burgers en gebruikers uit te leggen en te verantwoorden. Ten slotte is het opvallend dat in gesprekken deelnemers al pratende genuanceerder worden over voor- en nadelen van ingrijpen. Dit suggereert dat visies van burgers op dit vlak in beweging zijn en dat het daarom belangrijk is dat overheden en bedrijven burgers meenemen in hun beleid dat ook in beweging is. Deze kwesties raken aan bredere en oudere discussies over de grenzen aan de vrijheid van meningsuiting (zie ook hoofdstuk 1), maar nu in een online omgeving waar grote technologiebedrijven veel macht hebben maar niet kunnen rekenen op veel vertrouwen van burgers. Deze kwesties raken ten slotte ook aan discussies over hoe we met elkaar om willen gaan, zowel offline als online en wie daarvoor moet zorgen. Dit zijn fundamentele vragen voor ontwikkelingen in de maatschappij, waar burgers over nadenken en die zij terug zien komen in het gebruik van technologie in hun dagelijks leven.’⁶

In de geciteerde passage lijkt als gegeven te worden beschouwd dat burgers, regelgevers en beleidsmakers de vrijheid van meningsuiting kunnen inperken. Juist voor mensen die zorgen hebben over hoe anderen omgaan met de vrijheid van meningsuiting, lijkt ook informatie van belang over wat het mensenrecht op vrijheid van meningsuiting inhoudt, op welke wijze dat recht in een democratische rechtsstaat kan worden beperkt en hoe de uitoefening van een mensenrecht door de een zich verhoudt tot (mensen)rechten van een ander. Mening en zorgen geven in de constitutie van een democratische rechtsstaat niet het recht een mensenrecht (ook wel aangeduid als grondrecht of fundamenteel recht) aan te tasten, ook niet als dit gebeurt door een meerderheid die een minderheid overstemt.⁷ De inhoud en reikwijdte van de vrijheid van meningsuiting is een constitutionele kwestie, gewaarborgd door de Grondwet en door dynamisch werkende mensenrechtenverdragen die op basis van de Grondwet tot de Nederlandse rechtsorde behoren. Een kwestie die raakt aan de menselijke waardigheid en de menselijke vrijheid als fundamentele van de democratische rechtsstaat. Dit is trouwens geen kritiek op het SCP. De S en de C staan niet voor de J van juridisch. Wel brengt het me bij een volgende associatie.

⁶ Sociaal Cultureel Planbureau, Josje den Ridder, Sander Kunst, Claudia Hartman en Emily Miltenburg, [Burgerperspectieven 2023 bericht 2](#), p. 72.

⁷ Vgl. E.M.H. Hirsch Ballin, Transparantie als constitutioneel beginsel. Over de rol van de rechter in de kenbaarheid van het recht, in: D. Broeders, C. Prins, H. Griffioen e.a. (red.), *Speelruimte voor transparantere rechtspraak*, Amsterdam University Press 2013, p. 120.

Die gaat erover dat inbreng van juristen in het multidisciplinaire werk aan brede welvaart, duurzaamheid en bestaanszekerheid ook essentieel is om keuzes zichtbaar te maken die naar oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken kunnen leiden binnen het verband van de democratische rechtsstaat.

In 2022 stond in de preadviezen van de Nederlandse Juristenvereniging dat het recht in de afgelopen decennia repressiever is geworden. De preadviezen hebben onder de noemer 'De repressieve samenleving vanuit civiel-, bestuurs- en strafrechtelijk perspectief' de aandacht erop gevestigd dat rechtsregels in Nederland in de afgelopen decennia een ontwikkeling hebben doorgemaakt in de richting van beperking van de vrijheden van burgers en bedrijven, verbreding en verstrakking van toezicht en intensievere handhaving met strengere sancties. In de inleiding op de preadviezen wordt benadrukt dat er een evenwicht moet zijn tussen het toedelen van bevoegdheden waarmee rechtshandhavend kan worden opgetreden en het bieden van rechtsbescherming aan mensen en bedrijven tegen wie rechtshandhavend wordt opgetreden. Ook staat er een oproep aan de wetgever in, om terughoudender te zijn bij het steeds weer introduceren van nieuwe wettelijke instrumenten waarmee wordt beoogd de samenleving te beheersen.⁸

Juristen hebben relevante kennis om wetgevers en beleidsmakers te informeren over het belang van een rechtsstatelijk evenwicht tussen de ordenende functie van het recht in de samenleving en de functie van het recht in het bieden van rechtszekerheid en rechtsbescherming aan mensen in hun leefsituatie en aan organisaties van mensen. Dat rechtsstatelijke evenwicht komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de verdeling van bevoegdheden in de Grondwet over de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht en in de wettelijke ruimte voor advies, toezicht en tegenspraak vanuit instellingen zoals de Afdeling advisering van de Raad van State, de Nationale ombudsman en de Algemene Rekenkamer.

Het belang van een rechtsstatelijk evenwicht in de verschillende functies van het recht in de staat en de samenleving ligt ook besloten in de grondrechten in de Grondwet en in mensenrechten in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens die op basis van de Grondwet doorwerken in de Nederlandse rechtsorde. Als voorbeeld noem ik onze bewegingsvrijheid. Rechtsregels die repressief de bewegingsvrijheid inperken, waren er tijdens de coronapandemie in sommige lidstaten van de Europese Unie waar mensen verplicht werden thuis te blijven, alleen binnen korte afstand van huis en op bepaalde tijden de straat op mochten en een boete kregen als zij het verbod niet naleefden. Maatregelen die inwerken op onze bewegingsvrijheid zijn ook waar te nemen waar gemeenten auto's uit woonwijken willen weren en overwegen de vrije doorgang van autoverkeer door de gemeente te beperken. Ook valt te denken aan de maatregel om geen paspoorten te verstrekken aan sommige personen met een studieschuld, waarover in de media is bericht. Het zijn zomaar wat voorbeelden waarin een overheid een taak voor zichzelf ziet in het inperken van een mensenrecht.

Als een overheid mensenrechten niet slechts beperkt maar mensen ook grip laat ervaren op de uitoefening van eigen mensenrechten met respect voor die van anderen, draagt dat bij aan de effectiviteit van overheidsoptreden.⁹ Inbreng van kennis door juristen over de

⁸ T. Barkhuysen e.a., De repressieve samenleving. Vanuit civiel-, bestuurs- en strafrechtelijk perspectief, Deventer: Wolters Kluwer 2022, p. 6.

⁹ Vgl. bijv. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, [Adviesproject Grip](#).

uitoefening van (mensen)rechten en de naleving van rechtsregels in de democratische rechtsstaat kan wetgevers en beleidsmakers behulpzaam zijn om rechtsstatelijk en effectief te werken aan het maken van keuzes op basis van een afweging van algemene, individuele en maatschappelijke belangen.

De juridische wetenschap heeft sterke papieren om hieraan een constructieve bijdrage te leveren. Vanuit rechtsbronnen en rechtssystematisch kunnen juristen het normatieve kader van maatschappelijke vraagstukken in de democratische rechtsstaat aandragen, onderbouwen en verder ontwikkelen in een complexe wereld, waarin de mens niet meer alleen het subject is dat ontwikkelde technologie toepast maar ook het object van technologie kan zijn. Vanuit empirisch onderzoek kan de juridische wetenschap laten zien of rechtsregels het leven en samenleven van mensen daadwerkelijk ordenen en daadwerkelijk een rechtshandhavende, geschilbeslechtende of rechtsbeschermende functie kunnen vervullen. Als bijvoorbeeld een rechtsregel zelf wel aan de eisen van de rechtsstaat voldoet, maar in de toepassing gebruik wordt gemaakt van een algoritme dat etnisch lijkt te profileren, kan mede met juridisch onderzoek worden aangetoond of dit gebruik van technologie in strijd is met het recht in een democratische rechtsstaat. Met het onderzoeksresultaat kan zonodig het recht verder worden ontwikkeld en naar passend rechtsherstel worden gezocht.

Het is allereerst aan juristen zelf om het recht en de waarden die aan ons recht ten grondslag liggen onder de aandacht te brengen in de omgeving waarin oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken worden gezocht. Het citaat uit het SCP-onderzoek kan dienen als een voorbeeld dat zulke kennis niet vanzelf in onderzoek naar maatschappelijke vraagstukken wordt betrokken. Juristen putten hierbij ook uit rechtsopvattingen, bijvoorbeeld over de werking van mensenrechten in Nederland. Vaak is het mogelijk op juridisch verdedigbare gronden van opvatting te verschillen over wat het normatieve kader in een bepaalde situatie zou moeten of mogen inhouden. Ook plegen mensenrechten dynamisch te worden geïnterpreteerd, waarmee bijvoorbeeld veranderende maatschappelijke inzichten kunnen worden meegewogen in een rechtsopvatting. Zo kwam het oordeel van de Hoge Raad in 1883 in de zaak van Aletta Jacobs erop neer dat vrouwen naar de bedoeling van de wetgever niet het recht hadden om in het stemhokje bij verkiezingen hun stem uit te brengen, maar was er in 2010 een uitspraak van de Hoge Raad over het kiesrecht van vrouwen die erop neer kwam dat Nederland in strijd met het VN-Vrouwenverdrag handelde door toe te staan dat vrouwen bij de SGP niet konden worden verkozen als lid van bijvoorbeeld het parlement of de gemeenteraad. De samenleving en de tijdgeest van 1883 zijn anders dan die van 2010. Ook het normatieve kader van de democratische rechtsstaat is in de tussentijd wezenlijk veranderd.

Toch lijken de waarden van onze democratische rechtsstaat in rechtsvorming en rechtstoepassing nog vaak te worden benaderd vanuit een vooral na de Tweede Wereldoorlog ontwikkeld onderscheid tussen enerzijds burgerlijke en politieke rechten en anderzijds sociale, culturele, economische en tegenwoordig ook ecologische rechten. Dit onderscheid lijkt ook scheidslijnen in ons rechtssysteem te brengen. Zoals tussen enerzijds de vrijheid van de mens in het domein van de burgerlijke en politieke rechten en anderzijds de beleidsvrijheid van de overheid in het domein van de andere rechten. Of tussen de plaats van wetgever en rechter in de rechtsvorming. Zulke scheidslijnen kunnen een hulpmiddel

zijn bij het vaststellen van rechten en plichten. Ze worden onder meer gebruikt om af te bakenen in hoeverre de uitoefening van mensenrechten door de overheid kan worden beperkt, of in hoeverre een mens de naleving ervan kan afdwingen. De scheidslijnen hebben ook van alles in zich om mensen in de democratische rechtsstaat hun mensenrechten te laten verwezenlijken, maar de maatschappelijke vraagstukken in het thema van deze Dies Natalis gaan over situaties waarin die verwezenlijking knelt en waarin de scheidslijnen zelf maatschappelijke discussie oproepen. Er zijn bovendien actuele maatschappelijke vraagstukken die rechtsvragen oproepen die niet meer alleen kunnen worden beantwoord vanuit een scheidslijn tussen de individuele vrijheid van mensen en de beleidsvrijheid van de overheid. Aspecten hiervan staan niet alleen op de wetenschappelijke agenda, maar ook geregeld op de agenda van de rechterlijke dialoog in Europa. Ik noem als voorbeeld het begrip toekomstige generaties, dat wordt gebruikt in de rechtsvraag wat mensenrechten kunnen betekenen voor toekomstige generaties. Ook hier denken juristen verder en vooruit. Zo is er onderzoek waarin wordt geprobeerd de relatie tussen kernwaarden en mensenrechten te verduidelijken, vanuit de insteek dat het bij mensenrechten gaat om manifestaties of verfijningen van kernwaarden die wezenlijk worden gevonden om een goed leven te kunnen leiden.¹⁰ Dat kan ook leiden naar een andere ordening van mensenrechten, die misschien beter gaat aansluiten bij maatschappelijke vraagstukken van nu. Als voorbeeld noem ik het onderzoek van Vetzo, Gerards en Nehmelman over algoritmes en grondrechten¹¹ en onderzoek van Gerards over grondrechten in de platformeconomie¹². Zij maken onderscheid tussen grondrechten die gaan over identiteit - wie een mens is en wil zijn - , grondrechten die gaan over het uitdrukking geven aan de eigen identiteit - zoals vrijheid van meningsuiting of vrijheid van vereniging - , grondrechten die gaan over hoe in vrede, veiligheid en welzijn samen te leven met andere mensen die dezelfde grondrechten hebben, en grondrechten die gaan over het oplossen van geschillen en het ervaren van rechtsherstel. In deze benadering staan mensen centraal bij het zoeken naar rechtsstatelijke en effectieve oplossingen voor complexe maatschappelijke vraagstukken, net als bij de onderwerpen van deze Dies Natalis, brede welvaart, duurzaamheid en bestaanszekerheid. In mijn beleving is deze benadering onderdeel van een juridisch ambacht: mensen en recht in de democratische rechtsstaat met elkaar verbinden. Ik sluit af met de hoop dat juristen in het multidisciplinaire werk aan oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken ook consistent zullen inbrengen dat de wereld wel steeds complexer wordt maar het rechtssysteem in een democratische rechtsstaat voor mensen toegankelijk, begrijpelijk en toepasbaar moet blijven.

¹⁰ Janneke Gerards, [Grondrechten in de platformeconomie](#), in: J.H. Gerards, A.C. van Schaick, Digitalisering, vermogensrecht, de platformeconomie en grondrechten, Preadviezen Vereniging voor Burgerlijk Recht, Zutphen: Uitgeverij Paris 2019.

¹¹ M.N. Vetzo, J.H. Gerards en R. Nehmelman, Algoritmes en grondrechten, Den Haag: Boom juridisch 2018.

¹² Janneke Gerards, [Grondrechten in de platformeconomie](#), in: J.H. Gerards, A.C. van Schaick, Digitalisering, vermogensrecht, de platformeconomie en grondrechten, Preadviezen Vereniging voor Burgerlijk Recht, Zutphen: Uitgeverij Paris 2019.